Pobrane z czasopisma Studia Bia?orutenistyczne **http://bialorutenistyka.umcs.pl**
Data: 18/11/2026 07:58:13

DOI:10.17951/sb.2016.10.317
Studia Białorutenistyczne 10/2016

Andrzej Nikitorowicz, *Ukraińcy Podlasia. Dylematy tożsamościowe*, Nomos, Kraków 2014, 298 s.

Od początku lat 80. ubiegłego stulecia w województwie podlaskim coraz wyraźniej można obserwować ewoluowanie tożsamości osób pochodzących z terenu Podlasia między Bugiem a Narwią z białoruskiej (rzadziej polskiej) w stronę ukraińskiej tożsamości narodowej. Przemiany tożsamościowe dotyczyły początkowo niewielkiej grupy młodzieży, która prowadziła ożywione dyskusje na temat historii, języka i kultury rodzimych terenów[1]. Młodzi Podlasianie odwoływali się do wydanego w 1980 roku I tomu *Atlasu gwar wschodniosłowiańskich Białostocczyzny*, w którym gwary miejscowości między Bugiem a Narwią zostały określone jako ukraińskie lub o cechach ukraińskich[2], poznawali folklor międzyrzecza Narwi i Bugu, zgłębiali historię regionu[3].

Kształtowanie się społeczności ukraińskiej w regionie związane było z działalnością kulturalną i krajoznawczo-turystyczną, a także twórczością literacką. Druga połowa lat 80. ubiegłego wieku to także początki instytucjonalizacji młodego ruchu ukraińskiego na Podlasiu – w Kleszczelach, Czeremsze, Bielsku Podlaskim, Hajnówce i Białymstoku powstały wówczas koła Ukraińskiego Towarzystwa Społeczno-Kulturalnego[4]. To początki budowania ukraińskiej tożsamości grupowej w środowisku prawosławnych mieszkańców Podlasia.

Przemiany społeczno-polityczne w Polsce przełomu lat 80. i 90. przynoszą dynamiczny rozwój społeczności ukraińskiej na Podlasiu, tworzy się wówczas trwałe autonomiczne zaplecze instytucjonalne. Powstaje podlaski oddział Związku Ukraińców w Polsce, który w 1992 roku przekształca się w Związek Ukraińców Podlasia, zaczyna ukazywać się dwumiesięcznik „Nad Buhom i Narwoju", pojawia się audycja w Radiu Białystok *Dumka Ukraińska* oraz program telewizyjny (dziś jest to *Przegląd Ukraiński*, wcześniej – część bloku programów mniejszościowych *Sami o sobie*). Intensywnie rozwija się działalność kulturalno-oświatowa oraz wydawnicza.

Konstruowanie tożsamości ukraińskiej wśród prawosławnych mieszkańców Podlasia między Bugiem a Narwią wywołuje duże poruszenie w środowisku ukraińskim w Polsce, a także białoruskim i polskim na Podlasiu. Toczą się dyskusje, głównie na łamach „Nad Buhom i Narwoju" czy białoruskiej „Niwy", pojawiają się różne inter-

[1] E. Ryżyk, *Młody ukraiński ruch na Podlasiu*, „Zustriczi" 1988, nr 1–6, s. 27–30.

[2] *Atlas gwar wschodniosłowiańskich Białostocczyzny*, t. I, red. S. Glinka, A. Obrębska-Jabłońska, J. Siatkowski, Wrocław 1980.

[3] J. Hawryluk, *Ukraińcy na Podlasiu – naród, którego miało „nie być"*, „Dyskusja" 1990, nr 4, s. 3–12.

[4] E. Ryżyk, *op. cit.*, s. 29, 30.

Pobrane z czasopisma Studia Bia?orutenistyczne **http://bialorutenistyka.umcs.pl**
Data: 18/11/2026 07:58:13

pretacje tego zjawiska[5]. Z czasem procesem formowania tożsamości ukraińskiej w regionie zaczynają interesować się naukowcy[6]. Andrzej Sadowski pisze o „fenomenie powstania mniejszości ukraińskiej w południowo-wschodniej części obecnego województwa podlaskiego"[7].

Pomimo ponad 30–letniej obecności Ukraińców Podlasia w strukturze narodowościowej regionu przez wiele lat zjawisko kształtowania się tożsamości ukraińskiej nie zostało dokładniej zbadane i opisane. Gruntownie tematem tym postanowił zająć się białostocki socjolog Andrzej Nikitorowicz. W 2013 roku pod kierunkiem naukowym profesora Sadowskiego obronił pracę doktorską *Procesy tworzenia się (konstruowania) małego narodu (kulturowego) na przykładzie mniejszości ukraińskiej w województwie podlaskim*. Pod koniec 2014 roku ukazała się napisana na podstawie tej pracy książka *Ukraińcy Podlasia. Dylematy tożsamościowe*.

W publikacji przedstawiono rezultaty badań autora, przeprowadzonych w zdecydowanej większości na grupie osób pochodzących z Podlasia między Bugiem a Narwią, identyfikujących się ze społecznością ukraińską. Socjolog pokazuje, jakim przemianom i procesom o charakterze narodotwórczym w ciągu ostatnich 25 lat, czyli w warunkach demokratycznej Polski, podlegała ta społeczność.

Książka składa się z następujących części:

Wstęp;

Rozdział I: Naród jako wspólnota i kategoria badawcza w socjologii;

Rozdział II: Mniejszość ukraińska w województwie podlaskim w świetle danych zastanych;

Rozdział III: Struktura narodowościowa mieszkańców województwa podlaskiego ze szczególnym uwzględnieniem mniejszości ukraińskiej w opinii respondentów;

Rozdział IV: Tożsamość etniczno-narodowa mniejszości ukraińskiej w województwie podlaskim;

Rozdział V: Konstruowanie ukraińskiej mniejszości narodowej w województwie podlaskim jako wspólnoty w działaniu;

Zakończenie;

Bibliografia;

Aneks. Kwestionariusz wywiadu otwartego;

---

[5] Kwestii ukraińskiej poświęcony był chociażby cały 4. numer pisma „Dyskusja" z 1990 r.

[6] M. Barwiński, *Struktura narodowościowa i językowa mieszkańców południowo-wschodniej części województwa podlaskiego. Porównanie badań terenowych i narodowego spisu powszechnego*, [w:] *Pogranicze. Studia Społeczne*, t. XII, Białystok 2005; *idem*, *Ukraińcy na Podlasiu, Geneza, kontrowersje, współczesność*, „Acta Universitatis Lodziensis" 2011, nr 11; A. Sadowski, *Pogranicze polsko-białoruskie. Tożsamość mieszkańców*, Białystok 1995; *idem*, *Struktura religijno-etniczna mieszkańców województwa podlaskiego,* [w:] *Mniejszości narodowe i etniczne a media elektroniczne*, Białystok 2001; M. Sajewicz, *Zagadnienie przynależności etniczno-językowej prawosławnych mieszkańców powiatu hajnowskiego na Białostocczyźnie*, [w:] *Gwary Północnego Podlasia*, red. M. Stepaniuk, Bielsk Podlaski 2008.

[7] A. Sadowski, *Struktura religijno-etniczna…*, s. 135.

Pobrane z czasopisma Studia Bia?orutenistyczne **http://bialorutenistyka.umcs.pl**
Data: 18/11/2026 07:58:13

Indeks osób;
Summary.
Każdy z rozdziałów zawiera dodatkowo kilka podrozdziałów.

We wstępie Nikitorowicz przybliża problematykę zawartą w książce oraz treść każdego z rozdziałów. W rozdziale I, zajmującym trzecią część książki, omawia różne sposoby interpretacji pojęcia narodu – przedstawia perspektywę naturalistyczną, obiektywistyczną, subiektywistyczną, kulturalistyczną, konstruktywistyczną i instytucjonalną. Zapoznanie się z definicjami prowadzi do wniosku, że samo pojęcie narodu jest rozumiane na tak wiele sposobów, iż bardzo trudno podać jedną, powszechnie przyjmowaną formułę. Najbliższe autorowi jest rozumienie kulturalistyczne, zakładające, że naród to zbiorowość społeczna o charakterze wspólnoty kulturowej, fenomen odrębny od społeczeństwa czy państwa. Jednocześnie socjolog zgadza się z koncepcją ewolucyjnego charakteru narodu, co oznacza, że naród i jego kultura jest bytem zmiennym.

W teoretycznym rozdziale książki autor przedstawia także współczesne typologie narodów, dokonując rozróżnień na narody państwowe i bezpaństwowe, „dojrzałe" i „niedojrzałe", historyczne i niehistoryczne, duże i małe, a także na polityczne i etniczno-kulturowe. Kluczowe w publikacji staje się pojęcie narodu kulturowego, którego członkowie skupiają się na pielęgnacji i rozwoju własnej kultury, tradycji, języka, tożsamości. Autor przez to pojęcie rozumie „zbiorowości narodowościowo «dojrzałe», ale nie dążące do posiadania własnego, zorganizowanego państwa" (s. 45).

Kolejnym zagadnieniem teoretycznym, podjętym w tym rozdziale, jest przedstawienie sposobów powstawania narodów, ze szczególnym uwzględnieniem narodów małych, a także procesów kształtowania się tożsamości narodowej i etnicznej. Socjolog przedstawia również podstawowe koncepcje mniejszości narodowych i etnicznych oraz prezentuje sposoby ich funkcjonowania w warunkach demokratycznych. Rezygnuje przy tym z używania pojęć „mniejszość narodowa" i „mniejszość etniczna", które zakładają pewną nierówność w stosunku do grupy dominującej oraz wprowadzenie koncepcji narodu kulturowego jako alternatywy dla wspomnianych pojęć.

Rozdział II zawiera metodologię badań własnych. Autor określa tu główny cel badawczy pracy, którym jest odpowiedź na pytanie, czy Ukraińcy Podlasia są częścią ukraińskiej mniejszości narodowej, czy też małym narodem kulturowym, autonomicznym względem reszty społeczności ukraińskiej w Polsce. Jednocześnie Nikitorowicz pragnie ukazać złożoność przeobrażeń, jakim podlega społeczność ukraińska w regionie.

Badania, które stały się podstawą książki, zostały przeprowadzone w latach 2011–2012 na grupie 54 osób w wieku od 19 do 78 lat, co pozwoliło przyjrzeć się przemianom tożsamościowym ludzi w różnym wieku. Ponadto socjolog przeanalizował prasę i wydawnictwa Ukraińców Podlasia, głównie zaś najważniejsze czasopismo – „Nad Buhom i Narwoju". Przedmiotem obserwacji stały się także przedsięwzięcia kulturalne badanej społeczności.

W rozdziale II, oprócz przedstawienia głównych problemów i hipotez badawczych, a także metod i techniki prowadzenia badań, ukazano mniejszość ukraińską

Pobrane z czasopisma Studia Bia?orutenistyczne **http://bialorutenistyka.umcs.pl**
Data: 18/11/2026 07:58:13

na tle innych mniejszości w województwie podlaskim. Autor przeanalizował m.in. rezultaty spisów powszechnych, z których wynika, że Ukraińcy Podlasia to jedyna grupa mniejszościowa w województwie, w której wzrosła liczba członków. Zwraca uwagę duże obeznanie Nikitorowicza z historią ruchu ukraińskiego na Podlasiu, a także z działalnością prowadzoną w ciągu ostatniego ćwierćwiecza przez główną organizację tej społeczności – Związek Ukraińców Podlasia.

Według Nikitorowicza ważną rolę w kształtowaniu się tożsamości ukraińskiej wśród ludności pochodzącej z terenów między Narwią a Bugiem odgrywa wyznanie – prawosławie. Autor pokazuje związki między religią a tożsamością narodową, zwracając jednocześnie uwagę na dwa aspekty. Pierwszy – mimo że prawosławie jest tym, co odróżnia Ukraińców Podlasia od polskiej większości, to jednocześnie łączy Ukraińców i Białorusinów. Powoduje to swoistą rywalizację między dwoma podlaskimi mniejszościami: ukraińską i białoruską, w związku z tym pojawia się potrzeba oparcia własnej tożsamości na dodatkowych kryteriach, takich jak choćby język. Drugą sprawą jest rozbieżność między religią Ukraińców Podlasia a religią grupy narodowej, którą uważają za swoją własną (większość przedstawicieli mniejszości ukraińskiej w Polsce jest wyznania greckokatolickiego). Uwadze badacza nie uchodzi również fakt, iż na zależność między religią a poczuciem tożsamości narodowej wpływ wywarła polityka państwa polskiego i upowszechnione w czasach PRL-u stereotypy mówiące, że każdy katolik jest Polakiem, a każdy prawosławny – Białorusinem. Budowanie ukraińskiej świadomości narodowej na Podlasiu – co podkreśla nie tylko Nikitorowicz, ale też inni badacze, np. Marek Barwiński[8] – to łamanie tego stereotypu, co w rezultacie prowadzi do osłabiania białoruskości.

W rozdziale II autor prezentuje trzy dyskursy ukraińskiej grupy narodowej na temat jej powstania i rozwoju: dyskurs potoczny, polityczno-ideologiczny oraz naukowy.

Pisząc o dyskursie potocznym, socjolog zwraca uwagę m.in. na autoidentyfikację osób o słabo wykształconej tożsamości etnicznej czy narodowej – w czasach PRL-u, gdy władze upowszechniały stereotyp „prawosławny-Białorusin", wiele osób przyjęło białoruską tożsamość narodową, z kolei ostatnio coraz częściej pojawia się kategoria „Polaków prawosławnych". Najmłodszy i wciąż podlegający przeobrażeniom typ dyskursu potocznego dotyczy osób deklarujących swoją tożsamość jako ukraińską.

Dyskurs ideologiczno-polityczny jest kształtowany przez elitę ukraińskiej społeczności na Podlasiu, głównie na łamach „Nad Buhom i Narwoju". Autor zwraca tu uwagę na dwa kierunki ideologiczne: swoiste odkłamywanie historii, propagowanie ukraińskiej tożsamości narodowej wśród ludności pochodzącej z terenu między Bugiem a Narwią, a z drugiej strony – dążenie do zachowania gwar podlaskich, traktowanych przez tę społeczność jako wyznacznik tożsamości narodowej. W dyskursie polityczno-ideologicznym mieści się także swego rodzaju ideologiczna walka o dusze między działaczami białoruskimi a ukraińskimi, którzy odwołują się do tego samego etnosu – prawosławnej ludności pochodzącej z regionu.

[8] M. Barwiński, *Ukraińcy na Podlasiu*..., s. 141.

Pobrane z czasopisma Studia Bia?orutenistyczne **http://bialorutenistyka.umcs.pl**
Data: 18/11/2026 07:58:13

Dyskurs naukowy związany jest z ustaleniami naukowców, którzy dowodzą, że terytorium Podlasia zasiedlali Rusini, głównie z Wołynia[9], a język, którymi posługują się mieszkańcy tego terenu, to gwary ukraińskie[10]. Jak jednak podkreśla autor, nie przekłada się to bezpośrednio na tożsamość narodową mieszkańców międzyrzecza Narwi i Bugu.

Kolejne trzy rozdziały książki bazują na badaniach empirycznych autora. Rozdział III ma na celu wprowadzenie w problematykę badawczą. Przedstawiono w nim poglądy samych Ukraińców na własną przynależność narodową, skład narodowościowy mieszkańców województwa podlaskiego oraz wizerunek mniejszości ukraińskiej w województwie podlaskim. Przeanalizowany materiał daje wyobrażenie o tym, jak osoby deklarujące swoją tożsamość jako ukraińską postrzegają siebie oraz jak widzą własną grupę na tle innych społeczności narodowych w województwie. Z badań socjologa wynika, że obraz grupy ukraińskiej na Podlasiu jest wyraźny i spójny, autor zwraca jednak uwagę na fakt, że procesy narodotwórcze w regionie nie zostały zakończone.

W rozdziale IV Nikitorowicz przedstawia tożsamość narodową samych Ukraińców. Zadaje tu podstawowe pytanie – czy Ukraińcy Podlasia są częścią mniejszości ukraińskiej w Polsce, czy też autonomiczną wspólnotą etniczną, czyli małym narodem kulturowym. Na podstawie przeprowadzonych badań stwierdza, że Ukraińcy Podlasia, którzy redefiniowali swoją tożsamość przez odrywanie się od społeczności białoruskiej, są integralną częścią ukraińskiej mniejszości narodowej w Polsce, chociaż zarysowuje się pewna kulturowo-historyczno-mentalna odmienność w stosunku do ogółu polskich Ukraińców. Potrzeba autonomii ma jednak bardziej charakter organizacyjny niż ideologiczny. Społeczności tej nie można zatem nazwać małym narodem kulturowym.

Rozdział V jest poświęcony m.in. kwestiom związanym z funkcjonowaniem Ukraińców i języka ukraińskiego w przestrzeni publicznej, pamięci historycznej oraz przyszłości. Badania przeprowadzone przez Nikitorowicza sugerują, że ukraiński ruch narodowy na Podlasiu będzie się rozwijać, co pokazują chociażby rezultaty spisów ludności. Mimo że respondenci mówią o obawach związanych z asymilacją, zanikiem gwar ukraińskich oraz tradycyjnej kultury ludowej, a także działalnością organizacji białoruskich, to widzą, że wzrasta liczba świadomych Ukraińców, co jest rezultatem rozwoju szkolnictwa ukraińskiego, powstawania nowych zespołów artystycznych, pracy kulturalno-oświatowej liderów mniejszości ukraińskiej. Ważne jest także to, że ukraińską świadomość narodową deklarują przede wszystkim ludzie młodzi.

[9] J. Wiśniewski, *Osadnictwo wschodniosłowiańskie Białostocczyzny – geneza, rozwój oraz zróżnicowanie i przemiany etniczne*, „Acta Baltico-Slavica" 1977, t. 4.

[10] *Vide*: *Atlas gwar wschodniosłowiańskich…*; W. Kuraszkiewicz, *Najważniejsze zjawiska językowe ruskie w gwarach między Bugiem a Narwią*, [w:] *idem*, *Ruthenica*, Warszawa 1985; M. Sajewicz, *Nasza mowa prosta, czyli o białorusko-ukraińskiej granicy językowej na Białostocczyźnie*, „Nad Buhom i Narwoju" 1992, nr 3; М. Лесів, *Підляські говірки*, [w:] *idem*, *Українські говірки у Польщі*, Варшава 1997.

Pobrane z czasopisma Studia Bia?orutenistyczne **http://bialorutenistyka.umcs.pl**
Data: 18/11/2026 07:58:13

W *Zakończeniu* autor przedstawia wnioski z przeprowadzonych badań oraz analizuje potencjalne drogi rozwoju społeczności Ukraińskiej na Podlasiu. Pierwsza z nich, którą uznaje za najmniej prawdopodobną, to asymilacja Ukraińców do polskości lub białoruskości. Druga – choć możliwa, to według autora mało realna – oznaczałaby powstanie autonomicznego narodu kulturowego. Trzecia droga – najbardziej prawdopodobna – to utrwalanie tożsamości ukraińskiej na Podlasiu i rozwój tej społeczności jako części mniejszości ukraińskiej w Polsce, choć z zachowaniem specyfiki regionalnej i autonomii organizacyjnej.

Książka *Ukraińcy Podlasia. Dylematy tożsamościowe* ukazuje mało zbadane dotychczas przemiany zachodzące w środowisku prawosławnych mieszkańców regionu, związane z potrzebą definiowania własnej tożsamości narodowej jako ukraińskiej, co wiązało się najczęściej z oderwaniem od białoruskości, wręcz stanięciem w opozycji do niej. Proces, który rozpoczął się w latach 80. XX wieku jako inicjatywa garstki młodych ludzi szukających odpowiedzi na pytania, „jakim językiem się posługuję" oraz „kim jestem", przerodził się w instytucjonalizację życia kulturalno-oświatowego i w rezultacie doprowadził do tego, że Ukraińcy Podlasia są obecnie widoczną grupą narodową województwa podlaskiego. Książka Nikitorowicza to pierwsza gruntowna publikacja poświęcona kwestii kształtowania się i rozwoju w województwie podlaskim ukraińskiej tożsamości narodowej. To także pierwsza próba dotarcia do szerszego czytelnika ze złożonością problematyki związanej z formowaniem się coraz bardziej obecnej w życiu Podlasia ukraińskiej grupy narodowej.

Ludmiła Łabowicz